

Катерина КОРОТИЧ,

orcid.org/0000-0002-3084-5296

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

(Харків, Україна) korotych@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНФЕСІЙНИХ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ 1917–1945 РОКІВ

Статтю присвячено специфіці функціонування конфесійних слів та висловів в українській пресі 1917–1945 рр., оскільки важливим завданням вітчизняної лінгвістики є вивчення історії розвитку стилів української мови, зокрема їхньої взаємодії. Мета статті – виявити й описати особливості функціонування конфесійних слів і висловів в українських часописах 1917–1945 рр.

У процесі дослідження східноукраїнської преси 1917–1945 рр. було з'ясовано, що конфесійний стиль певною мірою позначився на її мові. Журналісти запозичували слова з високим звучанням для надання урочистості тексту й підвищення впливу на аудиторію, а також надання позитивної оцінки зображуваним об'єктам, далеким від релігії. У пресі суголосно з тогочасною політикою використовували ідеологеми зі значенням протиставлення й позбавлення віри та релігії, утворені від конфесійних слів, а також уживали нейтральні й позитивнооцінні конфесійні слова та вислови в негативно забарвленому контексті для формування відповідного асоціативного шлейфа та посиленого впливу на реципієнта. Слова конфесійного стилю в текстах преси писали з малої літери та в лапках для надання їм уже на графічному рівні конотації зниження, відчуження та іронічності. Конфесійна лексика виконувала в текстах преси ряд функцій, слугуючи засобом негативнооцінної та позитивнооцінної номінації, створення контрасту, викриття, надання урочистості та піднесеності, емоційного звертання до реципієнта й маніпулювання ним.

У статті зазначено, що в ряді слів сакрального стилю відбулися зміни в семантиці: основні значення усувалися на периферію, а натомість розвивалися переносні, не пов'язані з релігією. Відповідно, усі ці зміни на графічному, словотвірному та семантичному рівнях, які відбувалися в українській мові за радянських часів, були спрямовані на вилучення релігійної картини світу й заміну її ідеологічною.

Ключові слова: тоталітарна преса, конфесійний стиль, номінація, оцінка, іронія, конотація.

Kateryna KOROTYCH,

orcid.org/0000-0002-3084-5296

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department

of the Ukrainian Language

of V. N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) korotych@ukr.net

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF CONFESSIONAL WORDS AND EXPRESSIONS IN THE UKRAINIAN PRESS 1917–1945

The article is devoted to the peculiarities of functioning of confessional words and expressions in the Ukrainian press 1917–1945, because an important task of Ukrainian linguistics is to study the history of development of Ukrainian language styles in particular their interaction. The purpose of the article is to find out and describe the peculiarities of functioning of confessional words and expressions in Ukrainian newspapers of 1917–1945.

During the study of the East Ukrainian press 1917–1945 it was found out that the confessional style was reflected in its language. Journalists borrowed high-sounding words to give the text a solemnity and to increase its influence on the audience and also to estimate positively the depicted non-religious objects. In the press, in accordance with the politics of the time, the authors used ideologemes-derivatives from confessional words with the meaning of opposition and deprivation of faith and religion, and the authors used neutral and positive evaluative confessional words and expressions in a negatively colored context to form an appropriate associative train and to increase influence on the recipient. Journalists wrote confessional words in press texts with small letter and in inverted commas to create connotations of falling, alienation and irony on a graphical level. Confessional vocabulary had several functions in press texts, serving as a means of negative nomination and positive nomination, creating contrast, revealing, creating solemnity and elevation, emotional appeal to the recipient and manipulating him.

The author noted in the article, that there were changes in semantics of some confessional words: main meanings were shifted to the periphery, and the figurative meaning developed at the same time, not related to religion. Accordingly, all these changes at the graphic, vocabulary and semantic levels, which took place in the Ukrainian language in Soviet times, were directed at removing the religious world-view and replacing it with the ideological world-view.

Key words: totalitarian press, confessional style, nomination, estimate, irony, connotation.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей розвитку стилів української мови є постійним важливим завданням української лінгвістики, розв'язання якого сприяє як розвою лінгвістики загалом, так і появі цілісної картини формування окремих стилів і мовних засобів, які їх обслуговують. Нині українські лінгвісти приділяють значну увагу вивченню конфесійного стилю, що сприяє розвитку наших уявлень про нього та збільшенню його виражальних можливостей.

Аналіз досліджень. На цей час у вітчизняному мовознавстві наявні роботи, присвячені таким аспектам сакрального стилю, як-от: лексико-семантичному рівню (І. Бочарова, Н. Дзюбишина-Мельник, П. Ковалів, М. Лесів, С. Лук'ячук, Г. Наконечна, Ю. Осінчук, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, Я. Рудницький, М. Юрковський), зокрема складу та особливостям релігійної термінології (С. Бібла, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, М. Юрковський), фразеологічному (Г. Бурдіна, А. Коваль, О. Каракуця), синтаксичному (К. Симонова) і текстовому (Ж. Колоїз, М. Філон, О. Хомік) рівням. У полі зору мовознавців перебувають етимологія церковних слів (І. Огієнко), їхнє наголошування (І. Огієнко), правопис конфесем (В. Німчук, І. Огієнко, Н. Рибак, О. Федик), релігійні, зокрема біблійні символи (Ю. Катрій, В. Кононенко, Р. Комарова, В. Ужченко), мова та історія перекладів Біблії українською мовою (С. Богдан, О. Горбач, С. Лісняк, І. Павлова, Л. Полюга, Т. Тимошик, О. Федорук), вплив церкви й релігії на українську мову (Є. Грицак), історія становлення стилю, його головні риси та роль у формуванні й розвитку української літературної мови (Г. Арполенко, Н. Дзюбишина-Мельник, В. Задорожний, Т. Мороз, В. Німчук, В. Статєєва), зміни конфесійного стилю в інтернеті (С. Чемеркін) та інші. Дослідження сакрального стилю відбуваються й у річищі комунікативної (Ж. Колоїз, К. Коротич) та когнітивної (П. Мацьків, М. Скаб) парадигм.

Важливим питанням української лінгвістики є також взаємовплив стилів української мови. Так, взаємодію конфесійного й художнього стилів української мови досліджують Т. Берест, Ю. Браїлко, Т. Вільчинська, Л. Гнатюк, К. Гриньків, Є. Жерновеї, А. Ковтун, М. Крупа, І. Лучук, Н. Сологуб, Ю. Стежка та інші. Натомість робіт, присвячених впливу богословського стилю на публіцистичний, майже немає у вітчизняному мовознавстві. Лише дослідження О. Тодор присвячене взаємодії церковного та публіцистичного стилів у 1980–90-х рр. на рівні зміни сполучуваності та звуження семантики конфесійних лексем

і «зміни стилістичного статусу цих слів у мові» внаслідок їхнього віднесення до пасивного словникового запасу української мови (Тодор, 2001: 77), а О. Стишов назвав тематичні групи конфесійної лексики, які активізувалися в текстах української преси на межі ХХ–ХХІ століть (Стишов, 2003). Як бачимо, поза увагою дослідників залишається функціонування конфесійного стилю за тоталітарних часів, коли він зазнав величезних утисків, але водночас його лексика та фразеологія хоч і обмежено, але продовжували використовуватись у розмовному, художньому та публіцистичному стилях української мови. Тому нашу розвідку присвячено вживанню конфесійної лексики в мові радянських газет і журналів, щоб частково заповнити цю лакуну.

Мета статті – виявити й описати особливості функціонування конфесійних слів і висловів в українських часописах 1917–1945 рр. *Завдання:* 1) виокремити з українських газет та журналів соціалістичного спрямування ці одиниці та проаналізувати зміни в їхньому правописі, відображені в пресі радянського часу; 2) виявити функції конфесійної лексики в тоталітарній періодиці; 3) з'ясувати зміни, які відбувалися в сакральних словах і виразах, які функціонували в пресі, під впливом енкратичного дискурсу. Для досягнення поставленої мети та завдань ми використали такі *методи:* описовий, метод контекстуального аналізу, елементи статистичних методів і дискурс-аналіз.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи виділені з радянських газет і журналів конфесійні лексеми та вислови, ми помітили прикметні зміни в їхньому правописі.

1. Власні назви та їхні похідні *Бог, Божий, Господь, Ісус Христос*, назви релігійних книг, церков і монастирів переважно написано з малої букви згідно з правописною практикою підрадянської України (Голоскевич, 1929; Словник-показчик до українського правопису, 1935), але на відміну від правил, уживаних у Західній Україні (Правописні правила прийняті Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, 1922: 22): «*Історична наука як-найясніше¹ і цілком певно довела, що христа не було. <...> І довели це не радянські безвірники, яким вірянин може закинути бажання “угробити” господа-бога, а шановні буржуазні учені, з яких дехто, приміром, Дреєв, навіть вірує у бога*» (Безвірник. 1929. № 1. С. 37).

2. Назви храмів, конфесійні антропоніми та апелятиви в текстах преси переважно взято в

¹ Назви джерел, цитати та приклади наводимо відповідно до правопису оригіналу.

лапки: «Коли **“бог”** дійсно відіграє роллю в міжнародній політиці, то, звісно, і виключно – роллю знаряддя війни, патріотизму, шовінізму» (Безвірник. 1932. № 1–2. С. 38); «Цитадель релігійного задурманювання, якою протягом століть була у Києві **“печерська лавра”** з її катакомбами...» (Безвірник. 1934. № 8–9. С. 4).

Часто релігійна лексика маркована обома способами (як у двох останніх прикладах), що вже на первинному – графічному – рівні сприйняття потужно впливає на реципієнтів, показуючи їм, що такі слова, на думку авторів, по-перше, нічим не відрізняються від інших і, по-друге, узяті в лапки, мають сприйматись іронічно або відчужено.

У газетах і журналах соціалістичного спрямування за 1917–1945 рр. слова та вислови, запозичені із сакрального стилю, виконували багато функцій, які ми назвемо нижче.

1. Засіб негативнооцінної номінації часто за допомогою відомих біблійних сюжетів і персонажів: «По селах, містечках, містах сиділи запродавці самого **Люцифера** – шомполи, катування, знущання, погроми, роспусти офіцерні дійшли до краю» (Пролетарська правда. 1919. № 1. С. 1); «...новий пан гетьман Петлюра “...продав Україну французьким, румунським, грецьким шукам, пішов у союз з ними проти нас – трудових бідняків України. Продав матір-батьківщину, продав бідний народ. Скажи, **Юдо, за скільки грошей продав ти Україну?**”» (Під марксистсько-ленінським прапором. 1935. № 6. С. 113).

2. Частковим різновидом такого типу називання є гумористична негативнооцінна номінація, що так само переважно ґрунтується на відомих біблійних сюжетах: «**“Хождєніє по водах”** [заголовок – К.К.]. Дошка посередині річки зовсім порина під воду. Ось той, хто вірить в Ісуса, спокійнісінько переходить “по водах” на той бік, а хто ні, – повертається назад. Все ж це інколи небезпечно, особливо в холода» (Радянський селянин. 1925. № 4. С. 45).

3. Засіб позитивнооцінної номінації: «Товариш Сталін назвав артилерію **богом війни**» (Агітатор. 1944. № 9. С. 42).

4. Засіб створення контрасту, причому звичайно, за нашими спостереженнями, ця функція поєднується з функціями позитивнооцінної та негативнооцінної номінації або однією з них: «Усі чорні сили, саме **пекло** наче йшло війною на творців нового, кращого життя, нового **раю** для цілого людства...» (Пролетарська правда. 1919. № 1. С. 1); «Прибувши до Канади, українські іммігранти найшли в ній замість обіцяного **раю** капі-

талістичне **пекло**» (Червоний шлях. 1923. № 4–5. С. 202).

5. Засіб надання урочистості та піднесеності. Як не дивно, але журналісти використовували конфесійні слова і для надання текстам урочистості та піднесеності, вносячи сакральною лексикою вивищувальний струмінь у публіцистику: «Вмирали **мученики** за робітничу справу, закопували їх у кайдани, багато їх забили руками на смерть» (Дитячий рух. 1933. № 13. С. 2). Очевидно, це відбувалося через копіювання журналістами владних документів і робіт класиків соціалізму, що являли собою авторитетні тексти, які служили зразком для наслідування й водночас уживанням конфесійної лексики давали дозвіл на використання конфесійної лексики і нижчою ланкою текстів енкратичного дискурсу – газетами та журналами. Наприклад, «“...гинули кращі люди робітничої класи, що **офірували** собою, розуміючи, що гинуть, але врятовують покоління, врятовують тисячі робітників і селян” (Ленін)» (Агітатор для села. 1933. № 4. С. 42–43).

6. Засіб емоційного звертання до реципієнта й маніпулювання ним через порівняння читача з негативним біблійним персонажем: «Той, хто вжахнеться, читаючи про катівський табір Дахау, хай не заспокоює своє серце словами **Понтія Пілата: “Я не винен і умиваю руки”**» (Червоний шлях. 1933. № 11–12. С. 123).

7. Викриття когось або чогось через іронію («Попи чубили один одного в дворі, а селяни через тин заглядали та дивилися на **преподобні діла їхні**» (Безвірник. 1928. № 14. С. 30)) або оксиморонний контраст змісту слів: «Папа римський уже давно дав своє **благословення розстрілювати** з гармат, кулеметів, з могутніх літаків бомбовозів абіссінців...» (Безвірник. 1935. № 11–12. С. 47).

Провівши спостереження за функціонуванням лексем, значення яких пов’язане зі сферою релігії, ми виявили три основні типи змін, які відбувалися з ними в мові газет і журналів соціалістичного спрямування.

1. Зміна оцінки в контексті з нейтральної або позитивної на негативну. Це явище відбувалося внаслідок використання конфесійних нейтральних або позитивнооцінних слів у негативнозабарвленому контексті, що через згущення пейоративності надавало негативної оцінки об’єктові номінації: наприклад, «**“Святий гастролер”** [заголовок – К.К.]. Недавно у с. Гарасимівці на Роменщині залетів чорний птах, – **архисрей**. Мета гастролів у глухі закутки відома: будьчим затримати релігійний дурман у гуці селян. Не беручи жодного дозволу на переведення своєї

темної роботи, цей представник вищої духовної влади скликав в будень селян і почав лякати їх всілякими гиєнами огненими та пекельними муками, виливаючи свою злобу з приводу занепаду церкви. <...> В проповіді цей ворон намагався спалювати удари пролетарської культури по релігії...» (Безвірник. 1929. № 17. С. 45).

2. Утворення від конфесійної лексики похідних слів – ідеологем.

Від лексем із значенням, дотичним до релігії та церкви, у 1920–30-х рр. утворено ряд нових слів, виникнення яких яскраво відображає ідеологічні настанови тоталітарної держави.

Так, слово *віра* послужило відправною точкою для утворення похідних *безвірник*, *безвірницький*, *по-безвірницькому*: «А по-нашому, по-безвірницькому, оті попи й є “князі тьми”, що запаморочують людям розум, навчаючи тепер вірити так, як наші предки, невчені дикуни, вірили» (Безвірник. 1925. № 1. С. 2). Показовим для української преси 1920–30-х рр. є активне використання не запозичення *атеїст* із затемненою для багатьох людей семантикою, а утворення власне українських похідних за допомогою префікса *без-*, який вказував «на відсутність того, що названо мотивуючим словом» (Словотвір сучасної української літературної мови, 1979: 234), і на мовному рівні заперечував наявність віри.

За допомогою префікса *анти-*, що «вказує на ознаку, наявність якої заперечує ознаку, виражену мотивуючим прикметником, різко протиставлена цій ознаці, непеєднувана з нею, спрямована проти неї» (Словотвір сучасної української літературної мови, 1979: 249), від прикметників *пасхальний*, *різдвяний* утворено похідні *антипасхальний*, *антиріздвяний* («*Перебіг антипасхальної кампанії* [заголовок – К.К.]» (Безвірник. 1932. № 9–10. С. 40)), що переважно сполучалися зі словом *кампанія* для опису заходів відлучення українців від двох найбільших християнських свят і заміни їх іншими – комуністичними.

3. Зміни в семантичній структурі слова.

Слова конфесійного стилю в радянській пресі переважно усувалися на периферію, поступово стаючи лексикою пасивного складу, що було відображено в словниках радянського часу поміткою *застаріле*, та / або розвивали додаткові значення, не пов'язані з релігією. Так, слово *Євангеліє* розвинуло в радянському дискурсі друге значення – «*перен., ірон.* Книга, в якій викладені основні принципи, правила чого-небудь» (Словник української мови, 1971: 494): «Тодішній начальник німецького генерального штабу Людendorф... утік до Швеції, де написав книгу “Тотальна війна”, що стала згодом

євангелієм гітлерівських розбійників» (Агітатор. 1944. № 10. С. 47). Лексеми *святиня* та *святотиці* в досліджуваній нами період частіше вживалися на позначення суто матеріальних, утилітарних речей («Ленін сказав: *Кожен пуд хліба та палива – це справжні святотиці, вище тих святотців, що ними морочать голову дурням попи, обіцяючи царство небесне в нагороду за рабство земне*» (Безвірник. 1925. № 1. С. 8)), що все ж таки не закріпилося в українській літературній мові, як показав аналіз тлумачних словників і текстів пізнішого часу, хоча слово *святотиці* розвинуло третє – переносне – значення: «*перен., уроч.* Що-небудь особливо дороге, глибоко шановане; те, що зберігають з любов'ю й пошаною» (Словник української мови, 1978: 103). Ще однією поміченою нами тенденцією було використання конфесійних слів переважно в одному з переносних значень, не пов'язаних із релігією, для надання позитивної (рідше негативної) оцінки предмету думки та / або високого звучання тексту. За нашими спостереженнями, найчастіше в такий спосіб уживали слова *святий* і *священний*, інколи *пророчий*, *пекельний*, *мученик*, *офірувати*, *одкровення*, *рай*, *пекло*, *блуд*, *вівтар* та інші: «На захист *священної* радянської батьківщини стане весь народ» (Молодий Більшовик. 1937. № 8. С. 10); «Відважні війська радянські зараз звільняють від фашистської погані останні землі українські, і наш *святий* обов'язок у першу чергу забезпечити восталь Червону Армію хлібом і продовольством...» (Агітатор. 1944. № 6. С. 3).

Зазначені вище тенденції були характерні для всього аналізованого періоду, причому відзначаємо, що найактивніше конфесійну лексику для позитивної характеристики та створення високого стилю тексту, навіть іноді пафосності, уживали в 1941–1945 рр. Очевидно, радянські ідеологи, а за ними далі й журналісти робили це для більшого впливу на почуття реципієнтів, оскільки конфесійна лексика, навіть використана не в релігійному значенні, апелювала до глибоко закорінених у свідомість цінностей християнської картини світу, а асоціативно – і до цінностей, декларованих у радянських текстах, пронизаних високим стилістичним струменем, спонукаючи цим і до дій.

Висновки. Таким чином, слова конфесійного стилю в текстах преси писали з малої літери та в лапках для надання їм уже на графічному рівні конотації зниження, відчуження та іронічності. Конфесійна лексика виконувала в текстах преси ряд функцій, служачи засобом негативнооцінної та позитивнооцінної номінації, створення контрасту, викриття, надання урочистості та піднесеності,

емоційного звертання до реципієнта й маніпулювання ним.

Проведене дослідження східноукраїнської преси 1917–1945 рр. дало нам змогу констатувати, що конфесійний стиль позначився на мові української періодики соціалістичного спрямування. Журналісти запозичували слова з високим звучанням для надання урочистості тексту й підвищення впливу на аудиторію, а також надання позитивної оцінки зображуваним об'єктам, далеким від релігії. У пресі суголосно з тогочасною політикою використовували зі значенням протиставлення й позбавлення віри та релігії, утворені від конфесійних слів, а також уживали нейтральні та позитивнооцінні

конфесійні слова й вислови в негативно забарвленому контексті для формування відповідного асоціативного шлейфа та посиленого впливу на реципієнта.

У ряді слів сакрального стилю відбулися зміни в семантиці: основні значення усувалися на периферію, а натомість розвивалися переносні, не пов'язані з релігією. Відповідно, усі ці зміни на графічному, словотвірному та семантичному рівнях, які відбувалися в українській мові за радянських часів, були спрямовані на вилучення релігійної картини світу й заміну її ідеологічною. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні взаємодії решти стилів із публіцистичним у тоталітарну добу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голоскевич Г. Правописний словник. Харків, 1929. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Holoskevych_Hryhorii/Pravopysnyi_slovyk/ (дата звернення: 16.04.2020).
2. Правописні правила прийняті Науковим товариством імені Шевченка у Львові. Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1922. 29 с.
3. Словник-показчик до «Українського правопису». Харків : Рад. шк., 1935. 62 с.
4. Словник української мови : в 11 т. Т. 2 : Г–Ж. Київ : Наук. думка, 1971. 550 с.
5. Словник української мови : в 11 т. Т. 9 : С. Київ : Наук. думка, 1978. 919 с.
6. Словотвір сучасної української літературної мови / Гнатюк Г. М. та ін. Київ : Наук. думка, 1979. 408 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
8. Тодор О. Конфесійна лексика у мові періодики. *Культура слова*. 2001. Вип. 59. С. 77–78.

REFERENCES

1. Holoskevych, H. (1929). *Pravopysnyi slovnyk*. [Spelling Dictionary]. Kharkiv. Retrieved April 16, 2020, from http://chtyvo.org.ua/authors/Holoskevych_Hryhorii/Pravopysnyi_slovyk/ [in Ukrainian].
2. *Pravopysni pravyla pryniati Naukovym tovarystvom imeny Shevchenka u Lvovi*. (1922). [Spelling rules adopted by the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. Lviv, Drukarnia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. [in Ukrainian].
3. *Slovyk-pokazhchik do "Ukrainskoho pravopysu"*. (1935). [Dictionary-pointer to "Ukrainian spelling"]. Kharkiv, Rad. shk. [in Ukrainian].
4. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t.* (1971). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.]. T. 2: H–Zh. Kyiv, Nauk. dumka. [in Ukrainian].
5. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t.* (1978). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.]. T. 9: S. Kyiv, Nauk. dumka. [in Ukrainian].
6. Hnatiuk, H. M., & Horodenska, K. H., & Hryshchenko, A. P., & Klymenko, N. F., & Kovalyk, I. I., & Rodnina, L. A., & Rusanivskiy, V. M., & Yurchuk, L. A. (1979). *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. [Word-formation of the modern Ukrainian literary language]. Kyiv, Nauk. dumka. [in Ukrainian].
7. Styshov, O. A. (2003). *Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialii movy zasobiv masovoi informatsii)*. [Ukrainian vocabulary of the end of XX century (on the material of the mass media language)]. Kyiv, Vyd. tsentr KNLU. [in Ukrainian].
8. Todor, O. (2001). *Konfesiina leksyka u movi periodyky*. [Confessional vocabulary in the language of periodicals]. *Kultura slova*, 59, 77–78. [in Ukrainian].